

ANTONI FURIÓ

De la commonwealth i la qüestió de noms

Austràlia i el Canadà són dos països sobirans que es troben entre els més grans del planeta —amb vora 8 i 10 milions de km² i 26 i 38 milions d'habitants, respectivament—, compten amb un govern i un parlament propis i comparteixen el mateix cap d'estat que el Regne Unit de la Gran Bretanya i Irlanda del Nord. Tots dos són monarquies constitucionals, parlamentàries i federals i formen part tant del Commonwealth realm, que aplega setze estats sobirans —o monarquies independents— que reconeixen Isabel II com a reina comuna, com de la Commonwealth of Nations, una associació política de 54 estats independents, entre els quals hi ha monarquies i repúbliques, que té com a cap Isabel II, però no com a monarca. La Commonwealth of Nations té el seu origen en la descolonització de l'Imperi britànic al llarg del segle XX i l'accés a la independència de la majoria dels seus antics territoris. Passes importants cap a la seua creació van ser la Imperial Conference de 1926, de la qual va sortir la Declaració Balfour, que proclamava la igualtat de les comunitats autònomes constituïdes dins de l'Imperi britànic, unides per la seua lleialtat a la Corona —«equal in status, in no way subordinate one to other in any aspect of their domestic or external affairs, though united by a common

Antoni Furió (Sueca, 1958) és catedràtic d'Història medieval a la Universitat de València. És l'autor, entre altres, d'*Història del País Valencià* (1995) i co-editor d'*Historia de las Españas* (2015). És també editor de l'*Obra Completa* de Joan Fuster i director de l'edició de la *Correspondència* de l'escriptor suecà

allegiance to the Crown»— i lliurement associades com a membres de la British Commonwealth of Nations;¹ i l'Estatut de Westminster de 1931 i la Declaració de Londres de 1949, per la qual es constituí formalment l'actual Commonwealth of Nations, que definia els estats membres com «free and equal».² Entre aquests hi ha l'Índia, el Pakistan, Nigèria, Tanzània i Sud-àfrica entre els més grans i Tuvalu, Nauru, Antigua i Barbuda entre els més petits, que assoliren la independència en els anys centrals o en la segona meitat del segle XX. En conjunt, cobreixen uns 30 milions de km², la cinquena part de la superfície terrestre, i compten amb més de 2.400 milions d'habitants, gairebé un terç de la població total del planeta. Tot i ser producte de l'imperialisme britànic i de la posterior descolonització, es tracta d'una comunitat cultural i política laxa, unida per la llengua anglesa, per vincles històrics i pels valors de democràcia, drets humans i imperi de la llei que afirmen compartir i promoure. Per la seua part, el Commonwealth realm, els membres del qual formen part de la Commonwealth of Nations, reuneix els estats independents que continuen tenint com a reina Isabel II i, per tant, estan constituïts com a monarquies, tot i que alguns d'ells —com Austràlia el 1999— han celebrat referèndums per convertir-se en repúbliques i, en els casos en què s'ha guanyat, han deixat de pertànyer al Commonwealth realm.

El terme *Commonwealth* està associat, doncs, als països que una vegada van ser territoris de l'Imperi britànic o que, després d'assolir la independència i esdevenir estats sobirans, han continuat mantenint vincles politicoinstitucionals o culturals amb la monarquia del Regne Unit i la reina Isabel II, durant el llarg regnat de la qual ha tingut lloc el procés de descolonització. Tanmateix, i encara que també s'han fet servir altres termes més moderns per a expressar el mateix concepte o un de molt similar, com el d'*anglosfera* —que, en la seua versió més reduïda i exclusiva, a més del Regne Unit, el Canadà, Austràlia i Nova Zelanda, inclou també els Estats Units, en una mena d'associació de països desenvolupats amb vincles culturals, diplomàtics i militars— o el d'*anglofonia*, més neutral, el de Commonwealth s'ha emprat també en altres contextos. Als Estats Units, per exemple, alguns dels estats constituents, com Virgínia, Pennsilvània, Massachussets i Kentucky, es van auto-designar al segle XVIII —i encara avui s'anomenen oficialment— Commonwealth,

¹ H. Duncan HALL: «The genesis of the Balfour declaration of 1926», *Journal of Commonwealth & Comparative Politics*, 1.3 (1962), pp. 169-193. Vegeu-ne el text a <https://www.foundingdocs.gov.au/resources/transcripts/cth11_doc_1926.pdf>

² Vegeu-ne el text a <<https://web.archive.org/web/20100706045924/http://www.thecommonwealth.org/document/181889/34293/35468/214257/londondeclaration.htm>>

mentre que les altres colònies angleses passaren a denominar-se estats. Commonwealth té, en aquest cas, el sentit de ‘mancomunitat’, és a dir, d’una comunitat política organitzada, però també remet al que s’entenia en la baixa Edat Mitjana como a ‘república’ o ‘res publica’ (per exemple, en Francesc Eiximenis), a la noció de ‘govern basat en el consentiment del poble’ en el llenguatge polític anglès del segle XVII (Thomas Hobbes i John Locke) i a l’estat i el govern anglès des de la mort de Carles I el 1649 a la restauració de la monarquia el 1660, incloent-hi els anys del Protectorat d’Oliver Cromwell. També Austràlia es defineix oficialment des de 1900 com a Commonwealth dels estats federats que la integren i aquest és també el nom de Puerto Rico des de 1950, amb el significat polític d’‘estat lliure associat’, de les illes Marianes del Nord, des de 1975, i de les illes Filipines entre 1935 i 1946, quan el país assolí la independència.

Fora del món anglosaxó, el terme de Commonwealth ha estat emprat per historiadors i polítics per a designar construccions polítiques supranacionals o supraestatals, existents en el passat i en l’actualitat, o com a projectes de futur. En anglès es fa servir per a referir-se a la Comunitat d’Estats Independents (Commonwealth of Independent States), creada el 1991 arran del col·lapse i la dissolució de la Unió Soviètica i formada per nou estats membres que cobreixen uns 20 milions de km², compten amb uns 240 milions d’habitants i comparteixen interessos comuns en matèria econòmica, política i militar i, fins i tot, en el cas de vuit d’ells, una àrea de lliure comerç. Entre les històriques, potser la més coneguda, o almenys aquella a la qual s’aplica més sovint el terme, és la Commonwealth poloneso-lituana, també coneguda com a Unió, Mancomunitat o Confederació de Polònia-Lituània i com a República de les Dues Nacions (*Res Publica Utriusque Nationis*, en llatí), creada el 1569 com una extensió de la unió personal que existia entre ambdós estats des de 1386 i desapareguda el 1795, després que els estats veïns —el regne de Prússia i els imperis rus i austríac— es repartissen el seu territori. A més del regne de Polònia i el gran ducat de Lituània, aquesta monarquia aristocràtica federal incloïa també els actuals territoris de Bielorússia, Letònia i Estònia i gran part d’Ucraïna i de l’oest de Rússia i aplegava diversos grups ètnics, cadascun amb la seua pròpia llengua, per bé que només el polonès, el rutè i el llatí eren oficials o formals —i al final del segle XVIII només el polonès mantenia aquesta condició. La Commonwealth lituano-polonesa tenia un parlament bicameral —constituït pel *Sejm* o cambra baixa i el Senat o cambra alta— i un rei electe que regnava, però no governava (*Rex regnat et non gubernat*), cosa que els permetia definir-se com «una república sota la presidència del rei». El territori de la confederació estava dividit en diferents províncies o voivodats, cadascun amb el seu propi parlament (*sejmik*)

i, en el cas del gran ducat de Lituània, el seu propi exèrcit, hisenda i altres institucions, de manera que, en un moment en què la major part dels països europeus s'encaminaven cap a la centralització i la monarquia absoluta, la mancomunitat lituano-polonesa aprofundia en la descentralització i la confederació dels seus estats membres, cadascun dels quals rebia el tractament de 'república sereníssima'. Aquesta original construcció política desaparegué amb les successives particions del seu territori entre 1772 i 1795, i quan Polònia i Lituània —i els altres estats membres de l'antiga confederació— reemergerien després de la Primera Guerra Mundial, en ple auge del nacionalisme a Europa, ho farien ja com a estats nacionals independents, sense vincles entre ells —malgrat alguns intents, com el del mariscal Pilsudski, de crear una federació liderada per Polònia— ni una memòria positiva comuna del passat compartit.³

Més recentment, alguns polítics, com Lech Walesa, l'antic sindicalista fundador de Solidaritat, premi Nobel de la pau i president de Polònia, han proposat una unió entre Polònia i Alemanya, una mena de Commonwealth fonamentada en raons històriques —les relacions entre l'emperador germànic i el duc, i més tard rei, de Polònia,⁴ i el fet que els reis de la confederació poloneso-lituana en la primera meitat del segle XVIII fossen saxons—, en els forts interessos de tota mena que comparteixen i en la necessitat de deixar enrere un passat convuls de conflicte i enfrontament entre tots dos països. Alemanys i polonesos, afirma el professor Maciej J. Bartkowski, han desenvolupat identitats múltiples: són europeus quan parlen amb americans i asiàtics, són alemanys i polonesos quan competeixen per la Copa del Món, són bavaresos i muntanyencs del Tatra per als turistes interiors i estrangers, i berlinesos i varsòvians quan celebren la caiguda del Mur de Berlín el 1989 o l'aixecament de Varsòvia el 1944, respectivament.⁵ Forçant-lo molt, o emprant-lo en un to informal, desproveït de tot contingut institucional, alguns periodistes fan servir el terme de Commonwealth alemanya per a referir-se als països d'Europa central i oriental que limiten amb Alemanya i en els quals aquest país té un important paper econòmic, per bé que sense cap control sobre els capitals financers ni sobre la

³ Sobre la confederació poloneso-lituana, vegeu Urszula AUGUSTYNIAK: *History of the Polish-Lithuanian Commonwealth: State, Society, Culture*, Berna, Peter Lang, 2015, i Jerzy LUKOWSKI: *Disorderly Liberty: The Political Culture of the Polish-Lithuanian Commonwealth in the Eighteenth Century*, Londres, Bloomsbury Academic, 2010

⁴ Polònia va ser reduïda al segle XI a regne satèl·lit d'Alemanya, com Hongria

⁵ Maciej J. BARTKOWSKI: «Poland, Germany: One State», a *Insights into civil resistance* <<https://macbartkowski.com/poland-germany-one-state/>>

cadena productiva de les mercaderies fabricades en l'est per empreses alemanyes.⁶ També s'ha utilitzat el terme de German Commonwealth o el de Commonwealth of German Nations, des d'algunes pàgines web d'història alternativa, per a designar una organització intergovernamental —no una unió política— entre onze estats que van formar part de l'Imperi alemany, la majoria antigues colònies africanes, fins al final de la Primera Guerra Mundial, amb el propòsit de «promoure la democràcia, els drets humans, la bona governança, l'imperi de la llei, la llibertat individual, l'igualitarisme, el lliure comerç, el multilateralisme i la pau mundial».⁷ Tot i que sone poc seriós, i de fet ho és, de poc seriós, no deixa de reflectir el prestigi i la ductilitat d'un terme per a construir comunitats imaginàries —i aquesta ho és molt—, basades en vincles històrics, culturals i lingüístics.

D'una banda, la commonwealth pot referir-se a comunitats —incloses les nacionals, però no sols— que, més enllà dels límits territorials d'un determinat estat, comparteixen uns mateixos vincles, siguen històrics, culturals o lingüístics, o tots tres alhora. No hi ha dubte —i m'hi referiré més tard amb més detall— que abans de la unificació italiana el 1870 i alemanya el 1871 existien ja unes commonwealth alemanya i italiana per damunt dels estats aleshores existents, el regne de Nàpols o de les Dues Sicílies, el regne de Sardenya, els Estats Pontificis, el regne llombardovènet, entre altres, a Itàlia, i els regnes de Prússia, Baviera i Saxònia, entre altres, a Alemanya. I que fins i tot després de la unificació entorn de Prússia, l'Imperi austríac continuà formant part d'aquella commonwealth alemanya, dividida ara políticament en dos imperis. Per dir-ho d'una altra manera, Haydn, nascut el 1732 prop de Viena, Mozart, nascut a Salzburg el 1756, i Beethoven, nascut a Bonn el 1770, eren tots tres alemanys. Només a partir de 1871, cent anys després del naixement de l'últim dels tres, i amb la unificació alemanya sota l'ègida prussiana i deixant fora l'Imperi austríac, Haydn i Mozart passarien a ser, a posteriori, austríacs i Beethoven alemany. Però la unificació alemanya podria haver anat d'una altra manera, podria haver-la feta Àustria i aleshores els austríacs serien avui alemanys i potser els prussians no. Deixant la història contrafactual, que només serveix per recordar-nos que la història no és teleològica, no està predeterminada, no té un destí prefixat, i les coses podrien haver anat d'una altra manera, allò ben cert

⁶ Entre altres, el terme ha estat utilitzat per l'escriptor i periodista Roberto Saviano, l'autor de *Gomorra*, en un article publicat a *Eldiario.es*: <https://www.eldiario.es/opinion/zona-critica/exportacion-ndrangheta-negocios-capos-europa_129_2242415.html>

⁷ <[https://alhistory.fandom.com/wiki/German_Commonwealth_\(Central_World\)](https://alhistory.fandom.com/wiki/German_Commonwealth_(Central_World))>

és que les actuals repúbliques d'Alemanya i Àustria, dos estats políticament sobirans i independents, formen part d'allò que podríem dir l'equivalent germànic de l'anglosfera i comparteixen llengua, literatura, cultura i alguna cosa més.

D'altra banda, el prestigi del terme *commonwealth* li ve en bona mesura de la centralitat que ha ocupat i ocupa dins la tradició política anglosaxona. En la baixa Edat Mitjana, que és quan començà a ser utilitzat, significava el «bé comú», en un sentit no molt distint de com l'entenien Francesc Eiximenis i altres pensadors polítics de l'Europa medieval. Al mateix temps, però, la *commonwealth* era també Anglaterra. No en el sentit polític d'estat, d'organització política, sinó en el més lax de país, terra o *res publica*. Els termes *commonweal*, més antic, i *commonwealth* foren paraules clau en la cultura constitucional anglesa des del segle XIV fins a mitjan segle XVII, inspirats al seu torn en les nocions de «bé comú», «utilitat comuna», que d'Aristòtil i Ciceró arriben a John de Salisbury i altres pensadors polítics en els segles centrals de l'Edat Mitjana.⁸ Tanmateix, no es tractava d'idees polítiques que circulassen només en els cercles cultes acadèmics o erudits, sinó que, a Anglaterra, van ser esgrimides pels rebels —pagesos, artesans, però també eclesiàstics i reformistes polítics— que s'aixecaren contra l'ordre establert el 1381 («Quan Adam llaurava la terra i Eva filava, on estava el senyor?», tot qüestionant així l'ordre senyorial, feudal). I a València, les tenien ben presents els líders agermanats que llegien les obres d'Eiximenis posades a disposició dels lectors a la sala del Consell municipal i que també s'alçaren contra l'ordre social, i no sols polític, el 1520, ara fa cinc-cents anys.

Eiximenis, un frare gironí que va estudiar a les universitats d'Oxford —on va rebre la influència dels pensadors polítics i teològics anglesos— i París, va ser professor a la de Lleida, va viure durant vint-i-cinc anys a València —on va escriure la major part de la seua obra— i va morir a Perpinyà el 1409, s'hauria estranyat molt si algú li hagués dit que era un estranger a València o que la seua 'nació', la seua 'comunitat imaginada', no era la mateixa que la dels valencians. Certament, la configuració política, «constitucional», de la Corona d'Aragó, en la qual els dos regnes nous fundats per Jaume I, el de Mallorca i el de València, no hi eren incorporats com a territoris annexionats a Catalunya i Aragó, sinó com dos estats independents, amb les seues pròpies lleis i institucions, fomentà la creació d'unes

⁸ David ROLLISON: *A Commonwealth of the People. Popular politics and England's Long Social Revolution, 1066-1649*, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, pp. 15-16. Vegeu també Noah DAUBER: *State and Commonwealth. The Theory of the State in Early Modern England*, Princeton, Princeton University Press, 2016

identitats polítiques i territorials particulars, mallorquina i valenciana, però en cap cas enfrontades o contradictòries amb una identitat catalana comuna —etnolingüística, històrica i fins i tot econòmica— o amb la «nació dinàstica» del rei d'Aragó.⁹ De fet, un habitant de qualsevol dels estats de la Corona d'Aragó, per exemple, del regne de València, podia sentir o experimentar tres identificacions nacionals diferents, superposades, però no oposades o en conflicte entre elles. Formava part, en primer lloc, de la nació dinàstica del rei d'Aragó, com tots els altres súbdits de la Corona. Una nació que abastava tots els territoris de la Corona, però que no tenia un nom propi precís, perquè el nom d'Aragó o l'adjectiu 'aragonès' es limitaven al regne estricte d'Aragó, mentre que els de Catalunya o 'català' tenien, com veurem, un sentit més ètnic i cultural. Per a referir-se al conjunt dels territoris de la Corona els notaris i escriptors havien de recórrer al circumloqui «*per totam terram et dominationem domini regis Aragonum*». Un veí de València, un altre de Saragossa, a Aragó, i un tercer de Palerm, a Sicília, tenien en comú que eren súbdits del mateix rei i, com a tal, formaven part de la nació del rei, de la nació dinàstica. No està tan clar que passava amb els súbdits no-cristians del rei d'Aragó, principalment moros i jueus, la identificació —i la lleialtat— religiosa dels quals s'imposava a la política i nacional. Un musulmà o un jueu de València s'identificava en primer lloc amb un altre musulmà o jueu de Castella o del nord d'Àfrica, països 'estrangers', que amb un cristià del mateix regne de València.

El mateix habitant de València també s'identificava com a català, perquè la seua llengua i cultura eren catalanes i perquè així era reconegut a l'estranger. Això era així particularment en el cas dels mercaders. Els mercaders catalans, mallorquins i valencians compartien els mateixos consolsats a l'estranger i eren coneguts genèricament com a catalans. Però també ho eren els nobles i els eclesiàstics. Els dos papes valencians, Calixt III i Alexandre VI, ambdós de la família Borja, eren considerats catalans. Del primer es deia que era de nació catalana i pàtria valenciana («*natione catalanus, patria valentinus*»). I ell mateix no dubtava, amb un punt d'orgull, a designar amb el nom de catalans el rei i els més alts representants de la jerarquia pontifícia («*Magna pro certo est gloria nationis Catalanae diebus nostris:*

⁹ Dos llibres importants —i excel·lents— al respecte són els d'Agustín RUBIO: *El patriciat i la nació: sobre el particularisme dels valencians en els segles XIV i XV*, Castelló de la Plana / Barcelona, Fundació Germà Colón Domènech / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 vols., 2012, i el d'Antoni MAS: *Llengua, terra, pàtria i nació: L'evolució de la consciència lingüística i etnocultural entre els cristians de l'illa de Mallorca (segles XIV-XVII)*, Palma, Edicions Documenta Balear, 2020

papa Catalanus, rex Aragonum et Siciliae Catalanus, vicecancellarius Catalanus; capitaneus Ecclesiae Catalanus, generalis ordinis minorum Catalanus»¹⁰ [La glòria de la nació catalana és molt gran als nostres dies: el papa, català; el rei d'Aragó i Sicília, català; el vicecanceller, català; el capità general de l'Església, català; el general de l'orde dels framenors, català]). Tots ells eren de nació catalana, però no de la Catalunya estricta. Ni el rei d'Aragó —aleshores Alfons del Magnànim, de la dinastia castellana dels Trastàmara, i ell mateix nascut a Peñafiel, al regne de Castella—, ni el papa —Calixt III—, ni el vicecanceller —Roderic de Borja, nebot del papa i futur papa ell mateix amb el nom d'Alexandre VI—, ni el capità general de l'Església —Pere Lluís de Borja, també nebot del papa i germà de Roderic—, ni el general de l'orde franciscà —Jaume Sarçola—¹¹ eren del Principat de Catalunya, és a dir, de l'entitat política i administrativa coneguda amb aquest nom, sinó d'una Catalunya més gran, d'una *commonwealth* catalana, que també incloïa, a més del Principat, els regnes de València i Mallorca, però no els altres regnes de la Corona i, per tant, no es corresponia amb la nació dinàstica o del rei, que incloïa tots els estats i territoris de la Corona d'Aragó. Aquesta 'nació catalana' s'estenia més enllà, o per damunt, de les fronteres polítiques i administratives dels diferents regnes i es basava en els lligams etnoculturals i lingüístics que unien catalans, mallorquins i valencians en una mateixa identitat compartida. A ella es referien els jurats de la ciutat de València en una carta adreçada el 1392 als de la ciutat de Mallorca, en la qual es lamentaven de la inseguretat que es vivia aleshores a la mar comuna, en contrast amb els bons temps passats: «Hon és la vigor de la nació cathalana, que fahia tributàries totes altres nacions circunvehines? E ara, hòmens

¹⁰ L'anècdota la recull fra Bernardino Aquilano en la seua crònica dels framenors, escrita cap a 1480 i publicada per L. LEMENS: *B. Bernardini Aquilani Chronica fratrum minorum observantiae. Ex codice autographo*, Roma, 1902, p. 87

¹¹ Jaume Sarçola va ser general de l'orde franciscà de 1458 a 1464, cosa que permet situar el comentari de Calixt III l'últim any del seu pontificat, ja que tant el papa com el rei d'Aragó, Alfons el Magnànim, van morir el 1458. Els Sarçola estan àmpliament documentats al País Valencià en la baixa Edat Mitjana. El doctor en dret Francesc Sarçola, potser el pare de Jaume, va ser un membre destacat del Consell Reial als primers anys del regnat d'Alfons el Magnànim. Tresorer general de 1426 a 1431, aprofità el càrrec per apoderar-se de la senyoria de Xèrica, que pertanyia a la corona (ja abans, el 1425, havia comprat a la reina la vila de Planes), després passà a ser Justícia d'Aragó i morí cap a 1447. Cf. Vicent MARTÍNEZ COLOMER: *Historia de la provincia de Valencia de la Regular Observancia de S. Francisco*, València, 1803; Rosa GÓMEZ CASAÑ: *La «Historia de Xèrica» de Francisco del Vayo: edición y estudio*, Sogorb, 1986; i Jorge SÁIZ SERRANO: *Caballeros del rey: Nobleza y guerra en el reinado de Alfonso el Magnánimo*, València, PUV, 2008, p. 321, n. 209

de no-res e ineptes nos fan tals e tants dans e oltratges, no sens vituperi de tota la nació e de tota christianitat [...] E proferim-nos a fer sobre açò, ensemps ab vós e ab Catalunya, tot ço que en nós sia...».¹²

A aquestes dues identitats, l'una basada en la seua condició de súbdit del rei d'Aragó i l'altra en vincles etnoculturals i lingüístics compartits, un habitant de València podia afegir-ne encara una tercera, la de valencià, elaborada i promoguda per les elits urbanes de la capital valenciana i basada en la realitat política i institucional del regne de València. El procés de creació d'una identitat privativa, estrictament valenciana, començà a manifestar-se en la segona meitat del segle XIV, i al principi estava molt limitada a la ciutat de València. De fet, en altres ciutats del regne, com Oriola i el sud en general, es refusaven fins i tot a considerar-se valencians i preferien usar el nom genèric de catalans i veure's com la frontera meridional de la Corona d'Aragó.¹³ El particularisme valencià s'afermaria amb la pròpia dinàmica política i institucional interna del regne de València i, sobretot, amb els nous equilibris interns al si de la Corona d'Aragó. El lideratge que havia exercit Catalunya fins al començament del segle XV, com a motor polític i econòmic del conjunt, deixà pas, amb el canvi de dinastia el 1412, a una nova política exterior, al servei dels interessos dinàstics de la monarquia, més que no als dels mercaders catalans, i a un conflicte obert entre el rei i les institucions del Principat, que culminaria amb una guerra civil de deu anys (1462-1472). Paral·lelament, s'hi accentuà el caràcter «confederal» de la Corona, d'allò que els historiadors en diran més tard una 'monarquia composta', i s'hi incrementà el pes i la influència dels altres regnes, Aragó i València en particular, en detriment de Catalunya. Tot això, junt amb la mateixa existència d'un regne propi, el regne de València, amb el seu propi marc legal i institucional —les corts i la Diputació del General o Generalitat en primer lloc—, contribuí també a desenvolupar i consolidar una identitat territorial, fonamentalment política i articulada més entorn del regne que del rei.

Un habitant del regne de València, com també un de Catalunya o de Mallorca, podia experimentar sentiments d'identificació i lleialtat a aquests tres tipus d'identitat col·lectiva o comunitat nacional —que és un terme que no cal esperar al segle XIX per a poder-lo usar amb tota legitimitat—, sense entrar en conflicte entre

¹² Antoni FERRANDO: *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Universitat de València, 1980, p. 158

¹³ Juan Antonio BARRIO BARRIO: «La governació d'Oriola: un territori valencià fronterer a la darrera de l'Edat Mitjana», *L'Avenç. Història dels Països Catalans*, 240 (1999), pp. 47-49

si i sense haver de decidir-se exclusivament per una. La naturalesa de cada una de les tres —la dinàstica, la nacional i la política o territorial— no era la mateixa ni ho eren tampoc els factors que les constituïen o les instàncies de poder que les promovien. Almenys fins al final de l'Edat Mitjana i els primers temps moderns, quan la referència de la nació dinàstica passà a ser la monarquia hispànica, provocant de nou uns altres equilibris interns, aquesta vegada al conjunt de la península, els canvis no afectaren el món de la literatura, la cultura i el comerç, on tots, escriptors i mercaderes, eren considerats catalans, però impregnaren progressivament el llenguatge polític, especialment l'utilitzat per, primer, les autoritats urbanes i, després, les elits polítiques del regne. A la *commonwealth* catalano-valenciana-balear, encara viva el 1500, però cada vegada menys vigorosa, coexistien, doncs, múltiples identitats de tota mena, polítiques i institucionals, territorials, etnoculturals, lingüístiques i fins i tot nacionals, si no reduïm aquesta última al que s'entén com a tal només a partir del Vuit-cents.¹⁴

Com la catalana, la *commonwealth* germànica va ser també una creació medieval, molt abans que la major part del territori —no tot: Àustria, ja ho he dit, en quedà fora— s'unificàs políticament el 1871 en l'Imperi alemany, nucleat entorn de Prússia. Durant quasi nou segles, des de la seua fundació el 962 fins a la seua dissolució el 1806, el Sacre Imperi romanogermànic havia agrupat la major part d'Europa central, i havia arribat a abastar en els moments de la seua major extensió des dels Països Baixos, a l'oest, fins a gran part de l'actual Polònia, a l'est, el nord de

¹⁴ Mentre els historiadors contemporanistes encara debaten si la nació és una invenció moderna, de finals del XVIII i, sobretot, del segle XIX, o una entitat «perennial», rastrejable des de la més remota antiguitat, els medievalistes europeus ja fa anys que estudien les nacions, les identitats nacionals i els sentiments nacionals a l'Edat Mitjana, amb uns continguts que no són els mateixos, òbviament, que els construïts al llarg del Vuit-cents per polítics, filòsofs i historiadors. Vegeu, entre altres, Andrea C. RUDDICK: *National sentiment and national identity in England, c. 1272 - c. 1377*, University of Cambridge, 2005; Robert STEIN i Judith POLLMANN: *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650*, Leiden, 2009; David S. GREEN: «National identities and the Hundred Years War», *Fourteenth century England*, 6 (2010), pp. 115-129; Patrick WADDEN: *Theories of national identity of early medieval Ireland*, University of Oxford, 2012; Duncan HARDY: «The Hundred Years War and the “Creation” of National Identity and the Written English Vernacular: A Reassessment», *Marginalia* (the Journal of the Medieval Reading Group at the University of Cambridge), 17 (2013); *Nation et nations au Moyen Âge: XLIVe congrès de la SHMESP (Prague, 23 mai - 26 mai 2013)*, Paris, 2014; Xavier NADRIGNY: «Un sentiment national à la fin du Moyen Âge? L'étude du cas toulousain», *Revue historique*, 318 (2016), pp. 513-548; Andrzej PLESZCZYNSKI, Joanna Aleksandra SOBIESIAK, Michał TOMASZEK i Przemysław TYSZKA (eds.): *Imagined communities: constructing collective identities in medieval Europe*, Leiden, 2018

la península italiana i la part oriental del que més tard seria França. Era, en gran mesura, un imperi europeu, hereu de l'imperi de Carlemany —amb capital a la ciutat alemanya d'Aquisgrà—, que, tot i el caràcter electiu de l'emperador i l'autonomia de què gaudien els prínceps electors, va quedar associat des del 1454 a la dinastia dels Habsburg, que tenia l'arxiducat d'Àustria com una de les seues principals possessions i que faria de Viena la seua capital. Aquell formidable edifici polític que durant quasi un miler d'anys aplegà al seu interior diversos estats, ètnies, cultures i llengües va ser enderrocat per Napoleó el 1806, tot donant lloc a una multitud d'entitats polítiques i territorials de diversa grandària, entre els quals l'Imperi austríac, que perduraria en mans dels Habsburg fins al 1918, i el regne de Prússia, entorn del qual es conformaria el nou Imperi alemany, igualment liquidat el 1918, a la fi de la Primera Guerra Mundial, que tots dos imperis van perdre.

Durant la major part del segle XIX, doncs, no existí cap construcció política que unís tots els alemanys en un mateix estat. I tant abans com després de la caiguda del Sacre Imperi romanogermànic hi hagué fortes identitats regionals o territorials —austríaca, prussiana, saxona, bàvara, renana i moltes d'altres— que no eren contradictòries amb una consciència nacional unitària. Amb Napoleó, els centenars d'estats de diversa grandària —regnes, principats, ducats i ciutats— que havien constituït l'imperi romanogermànic quedaren reduïts a una quarantena, agrupats primer en la Confederació del Rin i, després de la derrota de Bonaparte, en la Confederació Germànica. Però al marge de les convulsions polítiques i militars, els escriptors i els intel·lectuals alemanys, inclosos els historiadors i els universitaris, que se sentien part d'una mateixa nació, advocaven per la unificació política. No hi havia, ni hi hagué fins al 1871, cap estat unificat i, tanmateix, existia una *commonwealth* alemanya que s'estenia per damunt de les fronteres polítiques i administratives i que no es limitava només a la llengua i la cultura comunes. La reforma del sistema educatiu que va implantar Wilhelm von Humboldt a la nova Universitat de Berlín, fundada el 1810, i que, de fet, reinventava el concepte d'*universitat*, va ser adoptada de seguida pels altres estats alemanys —i molt aviat també fora d'Alemanya. Els estudiants i els professors podien traslladar-se d'una universitat a una altra, d'un estat a un altre, sense deixar d'estar mai dins d'Alemanya, tot i que aquesta encara no existís políticament, i sentint-se membres d'una mateixa *commonwealth* germànica. Que molts d'ells fossen partidaris —i alguns ben actius— de la unificació política no trau que la *commonwealth* alemanya ja existia i que podia haver continuat així sense que la unificació —promoguda per l'expansionisme prussià, però també per la necessitat de fer-se forts davant les potències veïnes— hagués arribat a produir-se.

Per la mateixa època, l'antiga *commonwealth* medieval catalano-valenciano-balear feia temps que havia deixat d'existir o, almenys, havia quedat molt debilitada arran de la guerra de Successió i la forma —unitària i centralitzada— que havia pres la construcció de l'estat espanyol, primer amb la monarquia absoluta borbònica i després amb la revolució liberal i la monarquia constitucional, igualment borbònica. Els decrets de Nova Planta no sols havien abolit les lleis i les institucions pròpies dels regnes de la Corona d'Aragó, introduint en el seu lloc les de Castella, sinó que havien acabat amb la mateixa Corona d'Aragó. L'Espanya dels segles XVIII i XIX ja no seria una monarquia composta, com la dels Àustria, sinó una Espanya castellana, com molt bé mostra un mapa polític del 1854 que distingeix encara entre l'*España uniforme ó puramente constitucional* (Castella), l'*España assimilada o incorporada* (les onze províncies de l'antiga Corona d'Aragó) i l'*España foral* (Navarra i el País Basc).¹⁵ El segle XIX va veure també com es desenvolupava una identitat nacional espanyola, gens contradictòria sinó perfectament compatible, amb les identitats regionals, provincials i locals, amb les quals es reforçava i completava.¹⁶

Quedava, això no obstant, la llengua, encara viva i majoritària a Catalunya, el País Valencià i les Illes Balears —la Morta-viva, en expressió de Constantí Llobart, el fundador de Lo Rat Penat, tot i que la idea de renaixement o resurrecció impregna tota la Renaixença, tant la catalana com la valenciana—¹⁷ i una consciència històrica, sobretot entre els erudits, del passat compartit entre catalans, mallorquins i valencians. Tot i l'evocació d'aquest passat i de la importància de la història en l'elaboració del discurs dels renaixentistes i en la creació d'una identitat diferencial, l'ingredient bàsic, fonamental, seria la llengua, i la consciència de formar part d'una comunitat lingüística més àmplia portà a designar-la emprant com

¹⁵ FRANCISCO JORGE TORRES VILLEGAS: *Cartografía hispano-científica ó sea los mapas españoles en que se representa bajo sus diferentes fases*, Madrid, Imprenta de don José María Alonso, 1852 (1a ed.) i 1857 (2a ed.) <https://es.wikipedia.org/wiki/Archivo:Mapa_pol%C3%ADtico_de_España,_1850.jpg>

¹⁶ Ferran ARCHILÉS i Manuel MARTÍ: «La construcció de la regió com a mecanisme nacionalitzador i la tesi de la dèbil nacionalització espanyola», *Afers*, 48 (2004), pp. 265-308; i, dels mateixos autors: «Una nació fracassada? La construcció de la identitat nacional espanyola al llarg del segle XIX», *Recerques*, 51 (2005), pp. 141-163. Vegeu també, en general, els articles reunits en el dossier *Construir Espanya al segle XIX*, publicat en el citat número 48 (2004), de la revista *Afers*

¹⁷ Constantí LLOBART: *Los fills de la morta-viva: apunts bio-bibliogràfics pera la historia del renaixement lliterari llemosí en Valencia*, València, 1879; Rossend ARQUÉS: «La Morta-viva: gènesi, tradició i funció d'una al·legoria de la Renaixença de la llengua catalana i de Catalunya», *Anuari Verdager*, 3 (1988), pp. 31-76

a denominador comú el nom de la llengua. Com que el nom de la llengua comuna era aleshores el de llemosí —terme utilitzat en els cercles cultes des del segle XVI—, la primera denominació que es va donar al conjunt va ser la de «pàtria llemosina» (Víctor Balaguer i Constantí Llobart), seguida poc després, quan s'imposà el nom de català per a referir-se a la llengua, per la de «països de llengua catalana», que encara avui es fa servir de vegades. Joan Fuster dedicà tot un llibret, *Qüestió de noms*, a les successives denominacions que havien rebut tant la llengua com el conjunt de territoris que la parlaven, des de «llemosí», «català-valencià-balear» (la fórmula de mossèn Antoni M. Alcover per al seu diccionari) i «llengua bacava» o «bacavès» (terme derivat de les primeres síl·labes de balear, català i valencià, proposat als anys cinquanta i seixanta pel prohom valencià Nicolau Primitiu Gómez Serrano, president de Lo Rat Penat, per bé que ja l'havia utilitzat per primera vegada el 1925) o fins i tot «cabarovés», «cavabà» o «cavabànic» (1977), a la de «català» a seques, i des de «Catalunya», «Gran Catalunya» i «Catalunya Gran», a «comunitat catalànica», «països de llengua catalana» i «Països Catalans», que era per la que ell s'inclinava.¹⁸ Totes les propostes reconeixien la unitat de la llengua i la necessitat d'encunyar un terme que aplegàs els territoris que la parlaven, i els acrònims, injustament ridiculitzats —al capdavall, altres fórmules semblants com Benelux (Bèlgica, Nederland i Luxemburg), el Pakistan (Punyab-Afghania-Kachemira-Islam-Sind-Balutxistan) i Tanzània (Tanganyika-Zanzíbar) han acabat per imposar-se—, només pretenien neutralitzar les reticències que suscitava, fora de la Catalunya estricta, el gentilici «català». I els qui les proposaven eren ben conscients, com el mateix Fuster, no sols de la unitat de la llengua, sinó també de la necessitat d'un futur compartit per a catalans, valencians i balears, sense el qual no n'hi hauria, de futur, ni per a la llengua ni per a cadascun dels països que la parlaven, per separat.

La proposta de Fuster —«català» i «Països Catalans», per a la llengua i per al territori, respectivament— no era només terminològica, sinó també política. Era una proposta nacional, fonamentada en raons històriques (la conquesta de Jaume I com a acta de naixement del País Valencià), etnoculturals i, sobretot, lingüístiques. Una proposta, però, que no mirava tant cap al passat com cap al futur, basada en últim terme en una «decisió de futur», això és, en la lliure voluntat política

¹⁸ Joan FUSTER: *Qüestió de noms*, Barcelona, Edicions d'Aportació Catalana, 1962. Vegeu també, del mateix autor: «Països Catalans: entre el problema i el programa», a *Nous Horitzons*, 47-48, octubre-novembre de 1978, i «Cultura nacional i cultures regionals als Països Catalans», a *Reflexions crítiques sobre la cultura catalana*, 9, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat, 1983

dels seus habitants. La virulència amb què els sectors més reaccionaris de la societat valenciana —i no de tota la dreta, com desmenteixen els casos de la Unió Democràtica del País Valencià o del liberal Partit Nacionalista del País Valencià, tots dos fracassats— atacaren els postulats fusterians per tal de debilitar electoralment les forces d'esquerra, acusant-les de «catalanistes» i posant en qüestió la seua «valencianitat», explica moltes de les renúncies dels anys de la Transició, començant per les retallades en l'Estatut de Benicàssim i continuant per la incomoditat amb què, ben sovint, els successius governs progressistes valencians han afrontat les relacions i la col·laboració amb Catalunya i les Illes Balears, sobretot en matèria cultural i lingüística, de la reciprocitat dels respectius canals de televisió a la participació conjunta en l'Institut Ramon Llull, dedicat a la promoció a l'exterior de la llengua i la cultura catalanes.

La col·laboració ha estat més fluïda en l'àmbit de l'economia i les infraestructures, en particular en el suport conjunt al corredor mediterrani i la defensa dels interessos comuns, enfront d'una organització —i, al capdavant, d'una concepció— de l'estat centralitzada i radial.¹⁹ No és estrany que hagen vingut d'ací, de la constatació dels dèficits en matèria d'infraestructures —principalment, però no sols, les viàries— i de la necessitat d'una major col·laboració entre Catalunya i el País Valencià per tal de pal·liar-les, les propostes en favor d'una Commonwealth catalano-valenciana o d'una Commonwealth mediterrània, estesa també a les Illes Balears, que han estat molt ben acollides tant pel món empresarial com pels governs de les tres comunitats. El primer a llançar la idea va ser el geògraf Josep Vicent Boira, que l'any 2010 va publicar el llibre *La Commonwealth catalano-valenciana. La formació de l'eix mediterrani al segle XX*, amb el qual guanyaria el premi Ramon Trias Fargas d'assaig polític.²⁰ Per a Boira, la llengua i la cultura, tot i la seua importància com a trets identitaris distintius, no són suficients per a garantir o defensar els interessos materials compartits en aquest moment de globalització, per al qual sembla més adient una cooperació econòmica estable i fructífera entre València i Barcelona, el País Valencià i Catalunya, els empresaris i les cambres de

¹⁹ Germà BEL: *España, capital París. Origen y apoteosis del Estado radial: del Madrid sede cortesana a la capital total*, Barcelona, Destino, 2010; Enric JULIANA: *La deriva de España*, Barcelona, RBA, 2009, i del mateix autor: *Modesta España. Paisaje después de la austeridad*, Barcelona, RBA, 2012; Joan ROMERO: *Espanya inacabada*, València, PUV, 2006, i Joan ROMERO i Joaquín FARINÓS: *Gobernanza territorial en España*, València, PUV, 2006

²⁰ Josep Vicent BOIRA: *La Commonwealth catalano-valenciana. La formació de l'eix mediterrani al segle XX*, Barcelona, Columna, 2010

comerç dels respectius territoris, en el marc del que l'autor denomina «l'eix mediterrani», que ofereix a ambdós països «una darrera i gran oportunitat de reforçar els seus lligams econòmics i socials i construir una megaregió de vocació i ambició europea». En la seua opinió, el segle XX ha creat un espai d'entesa que ha permès una certa comunitat d'interessos, fins i tot aventures compartides, com es desprèn del fet que els empresaris catalans i valencians han fet i continuen fent negocis, les caixes d'estalvi catalanes i valencianes es van projectar amb força en els seus respectius territoris veïns i s'han creat fluxos de població i de béns imparables. És cert que aquesta normalització de relacions en el terreny econòmic, amb els empresaris valencians convençuts que l'anticatalanisme ha estat i és un mal negoci per al País Valencià, no s'ha traslladat encara al polític, però, com bé recorda Boira, les nostres societats són molt més que un govern o un altre: són empresaris, són universitats, són mitjans de comunicació, és la seua societat civil, són els seus ciutadans que, malgrat tot, continuen omplint trens i autopistes de l'eix mediterrani. La proposta del geògraf i historiador no es queda només en el nom —tot i que com hem vist la qüestió de noms és important i, ben sovint, el nom fa la cosa—, sinó que aspira a implantar també un model basat en la Commonwealth britànica: elegir un punt de vista, el que més beneficie les societats implicades, centrant-se en els interessos compartits, en el gran poder d'una aliança basada en els beneficis mutus. Per tal d'aconseguir-ho, el País Valencià hauria de desprendre's d'una vegada dels fantasmes del passat que el llasten per a afrontar una nova etapa i Catalunya hauria de reconèixer el joc del multilateralisme, entendre que tota sola difícilment podrà fer res de substancial en un tauler europeu i mundial, teixir aliances estratègiques amb els seus veïns, ajudar a constituir una potent regió econòmica, social i intel·lectual en aquesta part del Mediterrani.²¹ Això últim recorda també l'advertiment de Joan Fuster sobre les dificultats de construir un futur que no siga compartit, en el qual ni tan sols el Principat, sol, se'n sortiria.

«La dècada que ens espera —escrivia Boira el 2010— consolidarà unes bases materials, d'infraestructures i de concòrdia civil i social per a endinsar-se en un nou segle». Han passat ja deu anys i algunes passes importants s'han fet ja en la línia que proposava l'autor, secretari d'Habitatge, Obres Públiques i Vertebració del Territori de la Generalitat Valenciana entre 2015 i 2018 i, des d'aquesta última data, comissionat del govern espanyol per al Corredor Mediterrani. Les seues

²¹ Declaracions recollides en l'entrevista feta a Josep Vicent Boira per Salvador Enguix, «Una Commonwealth catalano-valenciana és viable», el 24 d'octubre de 2009

propostes han obtingut un important ressò en els cercles empresarials valencians i en els mitjans de comunicació, i també han estat ben acollides en el Consell. El mateix president de la Generalitat Valenciana, Ximo Puig, proposava recentment una «aliança» catalano-valenciana per a «reinventar» Espanya (en el curs d'una conferència a Barcelona organitzada pel Cercle d'Economia i una posterior reunió amb el president en funcions de la Generalitat de Catalunya Pere Aragonès). En aquesta mateixa conferència, Puig exhibia la «via valenciana» com a model polític i econòmic d'èxit i en la qual proposa liderar junt amb Catalunya una «Commonwealth mediterrània» per a tendir cap a una «Espanya catalana» i una «Espanya de les Espanyes». La idea clau és que ningú no pot defensar els seus interessos a Europa de forma individual i que valencians i catalans comparteixen interessos i reptes a Espanya i a Europa, en una economia global.²² Tant la Commonwealth mediterrània com l'aliança catalano-valenciana proposades pel president valencià, i amb el suport de la presidenta del govern balear, Francina Armengol,²³ i el Partit dels Socialistes de Catalunya, han estat ben acollides al País Valencià per les forces progressistes —i aquesta vegada també pels sectors empresarials—, però criticades i desautoritzades per la dreta política i mediàtica.²⁴ Al capdavant, la Commonwealth mediterrània o la Commonwealth catalano-valenciano-balear, tot i el seu èmfasi en els aspectes materials, l'economia i les infraestructures, no deixa de ser, també, una proposta política. Una proposta de futur compartit, enriquida ara amb nous ingredients, nous arguments i nous reptes, que ens recorda de nou com d'important és i continua sent la «qüestió de noms». ◀

²² *El País*, 1 de desembre de 2020

²³ *DBalears.cat*, 7 de desembre de 2010 i *Diario de Mallorca*, 10 de gener de 2021

²⁴ El diari *El Mundo* qualificava la proposta d'«un desafío a Madrid» i d'«una suerte de resurrección de los Países Catalans» (9 de desembre de 2020) i l'exministre José Manuel García-Margallo es preguntava desdenyosament en *Las Provincias* si «¿La Commonwealth de Ximo Puig es que Barcelona sea Londres y Valencia Ceilán?» (7 de febrer de 2021)